

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Dönemi Sağlık Hizmetleri ve Mimarisi: Bolu Örneği

Health Services and Architecture in the Transition Period from the Ottoman Empire to the Republic: Bolu Example

Elif ÖZGEN^{1*} , Bilge SAYIL ONARAN²

Gönderilme Tarihi: 21.11.2024 - Kabul Tarihi: 24.12.2024

Özet

Çalışma, 1886 yılında Uğurlu Naip Tepe'de inşa edilen Bolu Memleket Hastanesi'ni, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde sağlık yapılarındaki dönüşümü anlamak amacıyla incelemektedir. Tanzimat Fermanı sonrası inşa edilen hastane, özellikle frengi tedavisiyle öne çıkmış ve sağlık hizmetlerinin değişen ihtiyaçlarına yanıt veren bir yapı olarak değerlendirilmiştir. Geç Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmesine rağmen yapısal özellikleri ve hizmet anlayışı ile Erken Cumhuriyet Dönemi'ne özgü nitelikler taşıdığı görülmektedir. Araştırma kapsamında sırasıyla literatür, arşiv kaynak tarama, verilerin analizi, kronolojik çerçeveleme ile karşılaştırmalı veri analizi ve sentez yöntemlerinden faydalanılmıştır. Elde edilen veriler, hastanenin mimari dönüşümünü ve toplumsal etkilerini ortaya koyarken sağlık örgütlenmesi bağlamında dönemin sosyal ve kültürel yapılarına ışık tutmaktadır. Çalışma, Bolu'daki sağlık yapılarının tarihsel sürekliliğini belgeleyerek kültürel mirasın korunmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bulgular, sürdürülebilirlik politikalarının gelişimine yönelik önemli akademik veriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bolu Memleket Hastanesi, Tarihi hastane, Bolu tarihi, Hastane ve mimarlık, Sağlık yapıları.

Abstract

The study examines Bolu Memleket Hospital, built in 1886 in Uğurlu Naip Tepe, to understand the transformation in health structures during the transition from the Ottoman Empire to the Republic. Built after the Tanzimat Edict, the hospital stood out especially for its treatment of syphilis and was evaluated as a structure that responded to the changing needs of health services. Although it was built in the Late Ottoman Period, it is seen that it has characteristics specific to the Early Republican Period with its structural features and service concept. Within the scope of the research, literature, archival source scanning, data analysis, chronological framing, comparative data analysis, and synthesis methods were utilized, respectively. While the data obtained reveals the architectural transformation and social effects of the hospital, it sheds light on the social and cultural structures of the period in the context of health organizations. The study aims to contribute to the preservation of cultural heritage by documenting the historical continuity of health structures in Bolu. The findings provide important academic data for the development of sustainability policies.

Keywords: Bolu Memleket Hospital, Historical hospital, Bolu history, Hospital and architecture, Healthcare facilities.

Atıf: Özgen, E. ve Sayıl Onaran, B. (2025). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş dönemi sağlık hizmetleri ve mimarisi: Bolu örneği. *Modular Journal*, 8(1), 1–21.

¹ Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Bolu, Türkiye. elifozgen@outlook.com

² Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, Ankara, Türkiye. bilgeso@hacettepe.edu.tr

* Sorumlu Yazar

Extended Abstract

Introduction: From the second half of the 19th century onward, the administrative, social, and technical transformations within the Ottoman Empire significantly influenced both healthcare services and the spatial configurations in which these services were delivered. The modernization process initiated by the Tanzimat Edict marked a pivotal shift in the construction and organization of healthcare facilities, particularly in provincial cities. In this context, the Bolu Memleket Hospital, built in 1886, serves as a notable example of how healthcare architecture evolved from the late Ottoman period to the early Republican era. Departing from the traditional bimarhane model, the Ottoman state began to adopt Western-influenced hospital typologies, reflected in both planning and architectural expression. With the proclamation of the Republic, a search for national architectural identity became central, prioritizing functionality, simplicity, and the use of local materials. The Bolu Memleket Hospital embodied this transitional phase, both as a physical structure and as a representation of shifting healthcare policies. Although the building later served as an art school and dormitory—reinforcing its role in the city’s collective memory—it was demolished in 1980. This loss does not diminish its historical and cultural significance; on the contrary, it highlights the need for documentation and preservation. This study approaches the hospital not merely as a healthcare facility, but as a tangible witness to the architectural, social, and administrative transformations across two defining eras.

Purpose: This study examines the spatial and functional transformation of the Bolu Memleket Hospital, built in 1886, within the historical framework spanning from the late Ottoman Empire to the early Republican era. By focusing on this specific healthcare structure, the research investigates how shifts in health policies, architectural practices, and administrative reforms were reflected in built form during a significant sociopolitical transition. Furthermore, the study contributes to the archival documentation of historical healthcare structures in Türkiye, emphasizing the importance of preserving the architectural memory of public health heritage. Through a detailed investigation of this now-demolished hospital, the research seeks to raise awareness about the cultural and historical value of such transitional buildings and their role in shaping the architectural landscape of early modern Türkiye.

Method: This study employs a historical research methodology to investigate the evolution of healthcare architecture in Türkiye through the case of the Bolu Memleket Hospital. The research is based on a multi-layered approach that includes literature review, archival document analysis, and comparative evaluation of historical records. Primary sources such as Ottoman Salname's (yearbooks), population registers, municipal records, and early Republican-era publications were systematically examined. Additionally, spatial traces of the hospital site and its urban context were interpreted through site observations and cartographic comparisons. The research benefits from a sequential strategy: starting with a literature and archival source review, followed by data analysis, chronological framing, comparative evaluation, and finally, synthesis. This method enables a comprehensive understanding of the hospital’s architectural character, its transformation over time, and its significance in the broader historical and socio-political context of Turkish healthcare development.

Findings: The study reveals that Bolu Memleket Hospital, constructed in 1886, represents a significant transitional example between late Ottoman and early Republican healthcare architecture. The building does not follow the typical pavilion-type hospital design of its era; rather, it features a monolithic massing and architectural elements aligned with the Tanzimat period’s Neoclassical influences. Archival data indicate that the hospital primarily served patients with venereal diseases such as syphilis and was functionally repurposed over time as an art school and dormitory. Despite its ‘non-demolishable’ status granted in 1980, the structure was destroyed, and no restoration plans were recorded. Findings also show inconsistencies in official documents regarding the hospital’s later identity and location, highlighting the need for accurate documentation of historical healthcare infrastructure in Türkiye. The case exemplifies broader national patterns of architectural adaptation, public health reform, and the challenges of heritage preservation.

Conclusion: The Bolu Memleket Hospital, built in 1886 during the late Ottoman period, stands as a significant architectural and historical marker of the transition between imperial and republican healthcare paradigms in Türkiye. This study reveals that the structure not only functioned as a regional health facility—primarily for the treatment of syphilis—but also reflected broader sociopolitical reforms, shifts in public health policy, and architectural tendencies of the time. Its transformation from a hospital into an art school and later a student dormitory exemplifies the adaptive reuse of public buildings in response to evolving urban needs, highlighting its continued relevance within the city’s socio-spatial fabric until its unauthorized demolition in 1980. The hospital’s architectural character, which departed from the typical pavilion-style plan, suggests a hybrid identity shaped by both Tanzimat-era Neoclassical influences and the functionalist orientation of the early Republican period. Despite its cultural and historical significance, the lack of archival clarity, conflicting records, and the building’s eventual erasure from the urban landscape point to the fragility of healthcare-related architectural heritage in Türkiye. The study demonstrates the urgent need for systematic documentation, spatial memory preservation, and integrated conservation policies for structures that serve as physical witnesses to critical moments of institutional and ideological change. By situating the Bolu Memleket Hospital within a broader architectural and political timeline—spanning from the Tanzimat reforms to the Second National Architecture Movement—the research also contributes to the historiography of healthcare architecture in provincial settings, which often remains underrepresented in national narratives. Ultimately, this case study emphasizes the value of interdisciplinary, archival-based approaches in reconstructing lost architectural legacies and informs future strategies for the conservation and interpretation of Türkiye’s healthcare heritage.

Keywords: Bolu Memleket Hospital, Historical hospital, Bolu history, Hospital and architecture, Healthcare facilities.

GİRİŞ

Bolu Memleket Hastanesi (1886), Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki sağlık yapılarının evrimini anlamada önemli bir örnektir. Tanzimat Fermanı sonrası kurulan hastane, frengi tedavisi gibi sağlık hizmetlerinin yanı sıra dönemin sağlık örgütlenmesi ve mimari eğilimlerini yansıtmaktadır. Çalışma, hastanenin mimari özelliklerini ve işlevsel dönüşümünü, sağlık yapılarının tarihsel gelişimiyle ilişkilendirerek incelemektedir. Araştırma, Tanzimat Fermanı'nın ilanından Cumhuriyet Dönemi İkinci Ulusal Mimarlık Akımı'na kadar geçen dönemdeki yapıları kapsamaktadır. Bu süreçte sağlık yapılarının işlevi ve mimari karakteri, ülkenin modernleşme süreciyle paralel bir şekilde değişmiştir. Ayrıca Bolu'nun idari yapısındaki değişikliklerle paralel olarak 1800'lerin ikinci yarısından 1900'lerin ilk yarısına kadar olan dönemin incelenmesi de bölgedeki yönetsel dönüşümler ve sağlık yapılarına yönelik gelişmeleri anlamak için de otoritenin güçlendirilme çabalarıyla ortak bir amaç ile ilişkilendirilmesini olanaklı kılmaktadır. Dolayısıyla Bolu Memleket Hastanesi, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi arasındaki geçişi pek çok alanda simgelerken çalışma; bu yapının günümüze ulaşamaması nedeniyle tarihsel, kültürel mirasın korunmasına dair bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Çalışma, tarihsel araştırma yöntemleriyle hastanenin sosyal, kültürel ve sağlık sektörüne dair verilerini inceleyerek, benzer işleve sahip dönem yapılarına dikkat çekerek korunmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Belirtilen sahanın seçilmesinde, literatürde sınırlı sayıda kaynağın bulunmasının yanı sıra Geç Osmanlı Dönemi ile Cumhuriyet Dönemi'nin sağlık hizmeti yaklaşımı ve mimari özelliklerine yakınlığı nedeniyle belirtilen geçiş döneminin hizmet ve mimari karakteristik niteliklerini yansıtıyor olması etkilidir. Özellikle Cumhuriyet'in ilanı ile eğitim, sağlık gibi kamuya hizmet veren sektörlerde iyileştirme ve topluma sunulan temel hizmetlerin nicelik ve nitelik bakımından artırılması hedeflenmiştir. Modernleşme hareketi ve ülkenin çehresini batıya dönmesiyle Batılılaşma arzusu, zaman içerisinde yavaş yavaş pek çok alanda değişiklik göstermiş veya karşılığını aramıştır.

Bu bağlamda çalışma; Bolu Memleket Hastanesi'nin kuruluş dönemini kapsayan ve tarihsel önemli bir değişim dönemi oluşturan Tanzimat Fermanı (1839) (mimarlık üzerindeki etkisi 1876-1922 arasında görülmektedir) ile hastaneye ilişkin verilere sınırlı olarak ulaşılabilen ancak ülkenin mimarlık anlayışı kapsamında önemli bir sınırı oluşturan İkinci Ulusal Mimarlık Dönemi (1939-1950) arasında yer alan yaklaşık yüz yıllık bir dönemi içermektedir. Yapı Geç Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş, zamanla farklı işlevler alarak şehir ölçeğinde merkezi bir 'yer' tanımlamıştır. Yapının 1980 tarihine kadar öncelikle hastane, sonra sanat okulu ve öğrenci yurdu işlevlerine dönüştürülmesi bilgilerine ulaşılmış, belirtilen yılda yıkılması sebebiyle araştırma süreci yapının inşa ve yıkım yıllarını kapsayan yaklaşık yüzyıl ile sınırlandırılmıştır. Yapı, sağlık hizmet anlayışı, cephe özellikleri ve kültürel değerleri yansıtma özellikleriyle özellikle Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi özellikleri karakterini taşımaktadır. İkinci Ulusal Mimarlık Dönemi sonrası sağlık politikaları, planlaması ve mimari yaklaşımlarının modernleşme ve uluslararası etkiler ile dönemsel olarak değişim göstermiştir. Bu sebeple araştırma zaman kapsamının genişletilmemesinin sebebi başka çalışmaların merkezini oluşturacak ayrı bir konuyu oluşturma potansiyelidir.

Araştırmanın Problemi

Araştırmanın problemi, Bolu Memleket Hastanesi'nin (1886) tarihsel gelişimini ve bu yapının sağlık yapıları bağlamındaki evrimini anlamaya yöneliktir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde hastanenin mimari ve işlevsel dönüşümünü incelemek, dönemin sağlık politikaları, sosyal yapısı ve mimari eğilimleri ile ilişkili olarak sağlık yapılarındaki değişimi anlamak amaçlanmaktadır. Ancak hastanenin 1980'de yıkılması mevcut fiziksel izlerin kaybolmasına yol açmıştır. Bugün hastanenin yer aldığı araziye yeni yapılaşma ihtimali, yapılan saha incelemelerinin önemini artırmaktadır. Başka bir deyişle Bolu Memleket Hastanesi, Tanzimat Fermanı sonrası Osmanlı'nın modernleşme süreci ile Cumhuriyet Dönemi'nin ulus inşası ve modernleşme

çabaları arasındaki geçiş sürecinin somut bir örneğini oluşturmaktadır. Hastanenin 1886 yılında Geç Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmesine rağmen yapısal özellikleri ve sağlık hizmeti yaklaşımı itibarıyla Erken Cumhuriyet Dönemi'nin modernleşme dinamiklerini yansıttığı görülmektedir. Bu durum Osmanlı ve Cumhuriyet sağlık politikalarının sürekliliğini incelemek, geçiş döneminin sağlık yapılarındaki etkisini analiz etmek için hastaneyi benzersiz bir araştırma örneği hâline getirmektedir. Çalışma, hastanenin bir sağlık yapısı olarak değişimini incelerken aynı zamanda erken Cumhuriyet Dönemi mimari eğilimlerinin daha geniş bir bağlamda değerlendirilmesine zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla çalışma, geçmişin izlerinin korunması ve gelecekteki olası yapılaşmanın tarihsel bağlamda değerlendirilmesi için araştırma yapmanın gerekliliğini problem olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle hem hastanenin geçmişi hem de mevcut arazinin gelecekteki kullanımı hakkında veri toplamak, Bolu ilinin kültürel mirasının korunması açısından kritik bir araştırma problemi oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amacı

1886 yılında inşa edilen ve günümüze ulaşamayan Bolu Memleket Hastanesi'nin mimari özelliklerini ve tarihsel gelişimini incelemek araştırmanın başlıca amacıdır. Bu inceleme, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ve Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki sağlık hizmetleri ve mimarisinin daha geniş bağlamı içinde gerçekleştirilmektedir. Çalışma, özellikle bu dönemlerin birbirinden keskin sınırlarla ayrılmadığı ve Bolu Memleket Hastanesi'nin Tanzimat Dönemi'nde Batılılaşmaya başlayan Türkiye coğrafyasının yeni mimari anlayışla sağlık hizmetini sunma çabasının önemli bir örneği olduğu görüşünden hareket etmektedir. Memleket Hastanesi'nin geçmişi ve günümüzdeki durumu ile ilgili literatüre katkıda bulunmayı, aynı zamanda kültürel mirasın korunmasına yönelik farkındalık yaratmayı hedeflemektedir.

Araştırmanın Hipotezleri

Bolu Memleket Hastanesi'nin mimari özellikleri, Tanzimat Dönemi'nin Batılılaşma etkileri ile Erken Cumhuriyet Dönemi'nin ulusal kimlik arayışının birleşimini yansıtan bir geçiş dönemi mimarisi olarak dikkat çekmektedir. Bu dönemdeki sağlık yapılarının mimarisi, genel olarak dönemin sosyal, ekonomik, toplumsal gelişmeleri ile şekillenen bir mekân anlayışını ortaya koymaktadır. Mimari özellikler; sağlık politikaları, toplumsal ihtiyaçlar ve coğrafi koşullar gibi faktörlerin etkisiyle biçimlenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın birden fazla hipotezi bulunmaktadır ve her biri, araştırma sürecinde birbirini destekleyerek bu geçiş sürecinin farklı yönlerini incelemektedir. Özellikle Bolu Memleket Hastanesi'nin tarihsel sürecine dair eksik veriler, yapının yıkılmış olması ile kültürel mirasın korunması noktasında önemli bir boşluğa sebep olmaktadır. Bu hipotez, hastanenin yok olmasının ve kaybolan verilerin, bu kültürel mirası korumak için yapılması gereken akademik çalışmaların önemini vurgulamaktadır.

Araştırmanın Kapsamı

Çalışmanın kapsamı, 1886 yılında inşa edilen ve 1980 yılında yıkılan Bolu Memleket Hastanesi'nin mimari özelliklerinin ve tarihsel gelişiminin incelenmesiyle sınırlandırılmıştır. Bu inceleme, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ve Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki sağlık hizmetleri ve mimarisinin daha geniş bir bağlamı içerisinde ele alınmıştır. Özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan (1839) ve Erken Cumhuriyet Dönemi İkinci Ulusal Mimarlık Dönemi (1939-1950) arasındaki dönem, sağlık hizmetlerinde yaşanan dönüşüm ve mimari değişimlerin izlerini sürmek için temel alınmıştır. Çalışmanın inceleme sahası Bolu Memleket Hastanesi'dir ve tarihsel süreci incelenerek dönemin özellikleri kapsamında ele alınmıştır. Bolu ili için önemli bir değer olan hastanenin dün, bugün ve yarın kapsamında arşivleme çalışması ile literatüre katkı sunulması amaçlanmaktadır.

YÖNTEM

Bu araştırmada nitel bir araştırma yöntemi olan tarihsel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Yöntem, geçmişte yaşanmış olayları ve süreçleri anlamak, bu olayların ve süreçlerin günümüze nasıl etki ettiğini ortaya koymak amacıyla kullanılmaktadır. Tarihsel araştırma yöntemi kapsamında; belgeler, arşivler, yazılı kaynaklar, resmi ve özel arşivler, haritalar, eski fotoğraflar gibi materyaller incelenerek geçmişe dair izler takip edilmektedir. Araştırma kapsamında mimarlık tarihsel sürecinin yanı sıra Bolu Memleket Hastanesi'nin tarihsel gelişimini ve mimari özelliklerini incelemek için tarihsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda basılı ve elektronik çok sayıda kaynak araştırmasının yanı sıra Bolu İli Salnameleri, İl yıllıkları ve Bolu Kültür Derneği'nin dönemsel yayınları olan Sebirci Dergisi gibi kaynaklar incelenmiştir.

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Literatür

Geç Osmanlı Dönemi ve Mimariye Etkisi

Geç Osmanlı Dönemi mimarisi, 19. yüzyılın ortalarından itibaren hızla Batı'dan gelen etkilerle şekillenen bir dönem ifade etmektedir. Dönem kapsamında yer alan önemli kırılmalardan birisi Tanzimat Dönemi'dir. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile başlayıp 1876'ya kadar süren bir reform dönemidir. Bu dönemde, Osmanlı Devleti, modernleşme ve Batı etkisindeki gelişmeleri içselleştirerek çeşitli yapısal değişiklikler ve yenilikler gerçekleştirmiştir. Tanzimat reformları, özellikle eğitim, hukuk, ekonomi ve kültür alanlarında köklü dönüşümler getirmiştir. Mimarlık alanında ise yeniliklerin etkisi oldukça belirgindir ve Osmanlı'nın geleneksel yapıları ile Batı'nın modern anlayışlarını birleştiren bir geçiş dönemi olarak anılmaktadır.

Geç Osmanlı Dönemi mimarisi, Tanzimat Dönemi reformlarıyla başlayan ve Batı etkisinin yoğun biçimde hissedildiği bir süreci yansıtmaktadır. Bu dönemde mimarlık, modernleşme politikaları ve Batılı tekniklerin Osmanlı şehircilik ve yapı anlayışına entegre edilmesiyle şekillenmiştir. Batılılaşma hedefleri doğrultusunda kagir yapıların inşası teşvik edilmiş, taş ve tuğla gibi dayanıklı malzemelerin kullanımı ön plana çıkarılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılılaşma etkisiyle, özellikle İstanbul'da şehir planlama ve bina yapımı hız kazanmıştır. Bu süreçte Batılı ve gayrimüslim Osmanlı mimarları önemli bir rol oynamış, müteahhitlik mesleği yasal bir çerçeveye oturtulmuştur. Tanzimat reformlarıyla belediyecilik ve yapı düzenlemeleri geliştirilmiş, modern altyapı projeleriyle devletin mimarlık üzerindeki denetimi güçlendirilmiştir. Dönemin mimarlık anlayışı hem geleneksel dokuyu korumaya hem de modernleşmeye yönelik bir denge kurma çabalarını yansıtmaktadır (Yıldız, 2018).

Dönemin mimarisi, kagir binaların teşvik edilmesi sebebiyle yapı malzemelerinin kolayca temini ile taş, tuğla kireç gibi malzemelerden gümrük vergisi alınmaması gelişmesi çerçevesinde biçimlenmiştir. Kagir yapıların teşvikiyle sağlık yapıları da dahil olmak üzere yapı tiplerinde dayanıklılık ve sağlamlığa odaklanmıştır. Malzeme temini kolaylaştırılmış, taş ve tuğla gibi malzemelerden vergi alınmamıştır. Bürokratların Batılı düzenlilik arayışı, simetrik cephe düzenlemeleri ve yuvarlak kemerler gibi öğelerle birleşerek geleneksel Osmanlı unsurlarını Batı etkileriyle harmanlayan bir üslup oluşturmuştur. Cepheler, yatay bantlar ve sütunlarla sadeleşirken modernleşme çabası dönemin kimlik bunalımını yansıtmaktadır (Çelik, 2010). Benzer şekilde Vakıf Gureba Hastaneleri ve Şişli Etfal gibi dönem hastanelerinin de dayanıklılığı ve modern teknikleri öne çıkarma eğilimi izlenmektedir.

Geç Osmanlı Dönemi sağlık yapıları, sanayi devrimi ve modernleşme hareketlerinin bir sonucu olarak bu önemli dönüşümü geçirmiştir. Özellikle Tanzimat Dönemi ile halk sağlığının ön planda tutulduğu modern

hastane anlayışı, Batı'daki sağlık yapılarıyla benzerlikler gösteren yapılarla Osmanlı'da da inşa edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde, hastane yapıları genellikle geniş ve açık alanlar üzerine kurulmuş, hastaların daha iyi bir sağlık hizmeti alması hedeflenmiştir. Batı'daki hastane anlayışı, çok sayıda odanın tek bir bina içinde değil bahçeli veya avlulu bir düzenle dağılmış yapılar şeklinde olmasını benimsemişti ve bu anlayış Osmanlı'da da uygulanmaya başlanmıştır (Bilse, 2015). Ayrıca dönemin sağlık yapıları, Osmanlı'nın salgın hastalıklarla mücadelesindeki kararlılığı ve modernleşme çabalarının somut birer örneğidir. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında inşa edilen hastanelerin çoğunun pavyon sistemiyle yapıldığı görülmektedir ve özellikle salgın hastalıkların tedavisi amacıyla yapıldıkları için binalarının birbirinden bağımsız olarak inşa edildiği ve daha önce de belirtildiği üzere özellikle geniş bahçeler/açıklıklar içerisine konumlandıkları görülmektedir. Dolayısıyla, Tanzimat dönemi reformları ve sonrasının mimarları eğitime ve yapı kalitesini artırmaya yönelik olduğu; mimarlık ve şehircilik alanında Batı normlarını benimseyen yeniliklerin, Osmanlı'nın modernleşme vizyonu ile uyumlu olduğu söylenebilmektedir. Hem dönemin siyasi hem de kültürel yönelimleri bu hedefler doğrultusunda şekillenmiştir. Bu dönemde, Osmanlı mimarisi geleneksel anlayışını korurken Batı'daki yenilikleri de bünyesine katarak evrilmiştir. Bu süreç, özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerde kamu binaları, saraylar ve altyapı projeleriyle somutlaşmış ve Osmanlı'nın mimari kimliğini de Batı etkileriyle harmanlamıştır.

Erken Cumhuriyet Dönemi Mimari Akımları ve Özellikleri

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında, mimarlık ulusal kimlik oluşturma sürecinde önemli bir araç olarak kullanılmıştır. 1900'lerin başlarından Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar süren ve 'Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi' olarak adlandırılan bu süreç, Osmanlı Neo-Klasik tarzının yeniden yorumlanmasıyla şekillenmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın etkisiyle başlayan bu mimari anlayış, 'Milli Mimari' veya 'Milli Rönesans' olarak da tanımlanmıştır. Kamu binalarına öncelik verilen bu dönemde özellikle devlet daireleri, hastaneler ve okullar gibi yapılar inşa edilmiştir. Daha sonra özel mülkiyet yapıları da bu üsluba uygun şekilde tasarlanmıştır. Mimar Kemalettin ve Vedat Tek gibi isimler, bu akımın Türk temsilcileri arasında öne çıkarken Ernst Arnold Egli, Bruno Taut ve Giulio Mongeri gibi yabancı mimarlar da dönemde yer alan isimlerdendir (Sözen, 1984).

Dönemin mimarları, ulusal kimliği yansıtan ve Batılılaşmayı geleneksel öğelerle harmanlayan eserler ortaya koymuştur. Bu yaklaşım, Türkiye'nin modernleşme çabalarının bir yansımasıdır ve mimarlığın toplumsal değişimdeki rolünü göstermektedir. Geç Osmanlı Dönemi'ndeki süslemeci anlayışın yerini, işlevsel tasarımlara dayalı bir yaklaşım almıştır. Osmanlı'dan miras kalan kemerler, pencere üstü süslemeler ve oryantal unsurlar, yerini daha sade ve işlevsel bir estetiğe bırakmıştır. Ancak ulusal mimari anlayışı, Osmanlı ve Selçuklu dönemlerine ait öğeleri içermeye devam etmiş ve böylece tam anlamıyla yeni bir ulusal kimlik oluşturulamamıştır (Aslanoglu, 2009, s. 124). 1920'ler ve 1930'lar arasında gelişen 'Milli Mimari' akımı, Osmanlı ve Selçuklu mimarisinden esinlenen eklektik bir üslubu benimsemiş aynı zamanda Batılı Neo-Barok ve Art Nouveau tarzlarını da içermiştir. Geleneksel Türk mimarisindeki öğeleri (kubbeler, kemerler gibi) modernleşme süreciyle harmanlayarak geçmişin mirası ile bir bağ kurmayı amaçlayan akımda; süslemeci unsurların yoğun kullanımı, özgün bir ulusal üslup geliştirme çabalarını gölgelemiştir. Geçmişin mimari mirasına fazla bağlı kalmak, ulusal mimarlık anlayışının ilerlemesine sınırlayıcı bir etki yapmıştır (Eraslan ve Çolak, 2021).

1929 Büyük Buhranı ise Türkiye'de inşaat sektörünü olumsuz etkileyerek maliyetlerin artmasına ve projelerin durmasına neden olmuştur. 1923-1939 yıllarında modernist mimarlık etkili olsa da ekonomik zorluklar bu süreci sınırlamıştır. Bu durum, İkinci Ulusal Mimarlık Akımı'nın daha sade, işlevsel ve düşük maliyetli bir yaklaşım benimsemesine yol açmıştır. Sedat Hakkı Eldem, Emin Onat, Orhan Arda, Bruno Taut ve Clemens Holzmeister gibi isimler dönemin önde gelen mimarları arasında yer almıştır. Bu süreç, yerli üretim ve işlevselliğin ön plana çıktığı bir dönüşümü yansıtmaktadır (Batur, 2006, s. 34; Aslanoglu, 2001, s. 251).

Büyük Buhran sonrası, 1939-1950 yılları arasındaki dönemde Türkiye’de mimarlık pratiği, ekonomik ve politik koşullar nedeniyle duraklama sürecine girmiştir. İkinci Ulusal Mimarlık Akımı, savaşın ekonomik etkileri ve siyasi belirsizliklerin gölgesinde şekillenmiş, ulusal kimlik arayışı mimaride daha belirgin hâle gelmiştir. Bu dönemde yerel malzeme kullanımı, iklim koşullarına uygun tasarımlar ve geleneksel tekniklere yönelme gibi unsurlar öncelik kazanmıştır. Sedat Hakkı Eldem’in başlattığı Milli Mimari Semineri, Türk Evi’nin biçimsel özelliklerini modern mimariye uyarlamaya yönelik önemli bir adım olmuştur (Alsaç, 1976). Dönemdeki yapılar, Selçuklu ve Osmanlı mimarisinden esinlenmiş ancak anıtsal ve simetrik düzenlemeler gibi Avrupa klasik mimarisi etkilerini de taşımıştır. Konutlarda yerel kültürel öğeler ön plana çıkarken diğer işlevsel yapılar için benzer özgünlük sağlanamamıştır (Eldem, 1973). Doğal taş kullanımı yaygınlaşmış ve simetrik tasarımlar öne çıkmıştır. Ancak bu dönemdeki kamu yapıları, bir önceki Ulusal Mimarlık Akımı’na benzer şekilde çeşitlilikten yoksun kalmış ve taklitten öteye geçememiştir (Sözen, 1984). Dönem genel olarak modernlik ve geleneksellik arasında denge arayışında olsa da bu dengenin sağlanamadığı görülmektedir.

Dönemin iki büyük kırılımını, Mustafa Kemal Atatürk’ün 1938 yılında vefat etmesi ve İkinci Dünya Savaşı’nın 1939’da başlaması oluşturmıştır. Savaşın yol açtığı sorunların başında ekonomik durum yer almaktadır. Dolayısıyla yapı malzemeleri ve temini sekteye uğramıştır. Cam, çimento, çelik gibi çağdaş yapı malzemelerinde temin güçlüğü yaşanması sebebiyle mimarlar zorunlu olarak yerel malzemeler ile bölgesel yapım tekniklerine dönüş yapmışlardır. Kısacası İkinci Ulusal Mimarlık Akımı; işlevselliği ve rasyonalliteyi vurgulayarak, yapısal yöntemlerle hızlı ve ekonomik çözümler sunan bir özelliğe sahiptir. Bu özellikyle yalnızca sivil mimari örnekleri ile değil aynı zamanda sağlık yapıları gibi kamusal mimari değerleri anlamında da gözlemlenmektedir.

Sağlık Hizmeti Yaklaşımları

Osmanlı İmparatorluğu’nda sağlık hizmetlerinin gelişimi, genel olarak Anadolu Selçukluları’ndan miras kalan geleneksel bir yapı üzerine kuruluydu. Tanzimat Dönemi öncesi sağlık hizmetleri, daha çok geleneksel ve yerel bir organizasyonla, bimarhane ve darüşşifa gibi yapılarla sunulmaktaydı. Dönem sağlık hizmetleri genellikle avlu etrafında yer alan odalarla şekillenmiş yapılar vasıtasıyla ve usta-çırak ilişkisine dayalı bir anlayışa sahiptir (Altay, 2019, s. 12; Bayat, 2006, s. 240). Ancak 19. yüzyılın başlarında artan salgın hastalıklar, uzun süren savaşların getirdiği zorluklar, sağlık hizmetlerinin önemini artırmış ve halkı olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Bu gelişmeler, özellikle nüfus artışı üzerinde önemli etkiler yaratmış ve ülke çapında sağlık altyapısının iyileştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur (Quataert, 2004, ss. 911-914). Bu sebeple Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın ikinci yarısında sağlık hizmetlerini modernleştirmeye yönelik önemli adımlar atmıştır. Modernleşme yaklaşımı, dünya çapında yayılan salgın hastalıklar ve Türk tıbbi yaklaşımının evrimiyle paralel gelişmiştir. Özellikle taşra bölgelerine sağlık hizmeti ulaşımını sağlamak amacıyla merkezden taşraya doğru bir sağlık ağı kurulmuştur. İlk defa Avrupa tarzında tıp eğitimi veren okullar kurulmuş ve 1827’de Tıphane açılarak ordu ve hekim yetiştirilmesi hedeflenmiştir. 1839 yılında ise Mektebi Tıbbiye-i Şahane ile Askeri Tıp Okulu kurulmuştur. Bunun yanı sıra 1840’lı yıllarda kurulan Karantina Örgütü, bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engellemeye yönelik bir strateji olarak öne çıkmıştır (Bulut, 2019, s. 112). Ancak teşkilatlanmaların genellikle kalıcı olmaması ve ulusal çapta birleşik bir sağlık ünitesinin henüz oluşturulamamış olması Osmanlı’daki sağlık organizasyonunun tamamlanmamış ve eksik yönlerini oluşturmaktadır.

Sonuç olarak Osmanlı’da sağlık hizmetleri ve organizasyonu, başlangıçta sınırlı ve geleneksel bir temele dayanırken, Tanzimat sonrası dönemde sağlık altyapısını güçlendirmeye yönelik çabalar artmış ancak bu süreçteki girişimler, ihtiyacı karşılayacak nitelikte olmaktan uzaktır. Yani Osmanlı sağlık teşkilatlanmasında bütünleşmiş bir sağlık ünitesi anlayışı bulunmamakla beraber, koruyucu ve tedavi edici hizmetleri belli bir program dahilinde sistemleştirecek unsurlar, dönemde henüz mevcut değildir (Aydın, 2004).

Sağlık hizmetlerine yönelik önemli girişimler arasında; 1866 yılında ilk Sivil Tıp Okulu kurulmuş, 1861’de hekim sayı ve nitelikleri kayıt altına alınmaya başlanması yer almaktadır. 1871’de taşraya mevcut sağlık

durumunun korunması ve tedavi edici sağlık hizmetlerinin sağlanması adına hekim gönderilmeye başlanmıştır. Osmanlı Dönemi'nde sağlık konusunda ilk teşkilatlanmalar konusunda ilerleme sağlanmış olsa da Cumhuriyet'in ilanı ile bu alanda gelişmeler hız kazanmaya başlamıştır. 19. yüzyıla kadar dünyanın hemen hiçbir yerinde devlet yönetimleri tarafından üstlenilmiş sistemli, planlı ve bilinçli bir sağlık hizmet politikasının varlığından söz edilememektedir. Özellikle frengi salgın hastalığı ile savaşın 19. yüzyılda görülmeye başlanmış olmasıyla konu ile ilgili ilk örgütlenmenin ülkemizde Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleştiği görülmektedir (Bayat, 2006; Aydın, 2004; Demirhan, 1982; Ege, 1974).

Başka bir deyişle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Batı ülkelerinde sağlık politikaları sistematik hâle gelmeye başlamış, devletin sağlık hizmetleri üzerindeki rolü giderek artmıştır. Türkiye coğrafyasında sağlık hizmetleri genellikle geleneksel yöntemlerle sağlandığında devletin kurumsal bir sağlık sistemi oluşturma çabaları sınırlı kalmıştır. Ancak frengi salgını gibi önemli sağlık sorunları, Cumhuriyet Dönemi'nde sağlık politikalarının yeniden şekillenmesine ve daha modern bir sağlık sistemine geçilmesine zemin hazırlamıştır (Dedeoğlu, 2021). Bu dönemde 13. yüzyıl ve sonrasında Anadolu'da kurulan Darrüşşifa, Bimarhane ve Bimaristan gibi sağlık yapıları, devletin sağladığı sistematik sağlık hizmetlerinden farklı olarak insani yardım ve tıbbi bilgi birikimi açısından önemli olsalar da kurumsal ve sürdürülebilir bir sağlık sistemi kurma çabaları Tanzimat sonrası hız kazanmıştır.

Ülkemizdeki sağlık teşkilatının oluşumuna katkı sağlamak amacıyla atılan ilk adımlardan biri, 'Memleket Tabibi' olarak görev yapacak hekimlerin yetiştirilmesidir. Bu amaçla, 1866 yılında kurulan Mektebi Tıbbiye-i Mülkiye, Türkçe eğitim veren ilk tıp okulu olarak önemli bir dönüm noktası oluşturmıştır. Okul, 1867'de eğitimine başlamış ve ilk mezunlarını 1874'te vermiştir. İlk olarak 25 hekim yetiştiren bu okul, 1909 yılına kadar toplamda 725 hekim yetiştirmiştir (Aydın, 2004, s. 195; Unat ve Samastı, 1990). Bu adım, ülkenin sağlık alanındaki modernleşme sürecinin temellerini atmış ve sağlık hizmetlerinin daha sistematik bir şekilde sunulmasına zemin hazırlamıştır.

Cumhuriyet'in ilanı, Türkiye'de sağlık alanında köklü bir dönüşümü başlatmıştır. 2 Mayıs 1920'de kurulan Sağlık Bakanlığı, bu süreçte sağlık reformlarının temelini atmış, 10 Ekim 1923'te Dr. Refik Saydam'ın Sağlık Bakanı olarak göreve başlamasıyla daha da hız kazanmıştır. Saydam'ın önceliği, koruyucu sağlık hizmetlerine ve halk sağlığını iyileştirmeye yönelik adımlar atmak olmuştur. 1930'da çıkarılan 'Umumi Hıfzıssıhha Kanunu' ile halk sağlığını düzenleyen önemli yasal çerçeve oluşturulmuş, 1933'teki Üniversite Reformu ile tıp eğitimi Avrupa standartlarına taşınmıştır. 1937'de kurulan Sağlık Merkezleri ile kırsal kesimde sağlık hizmetlerine erişim artırılmıştır. 1946'da hazırlanan ilk '10 Yıllık Sağlık Planı' ise sağlık ocaklarının yaygınlaştırılması hedefini benimsemiştir. Ayrıca, 1952'de İstanbul'da Eczacıbaşı İlaç Fabrikası'nın açılmasıyla yerli ilaç üretiminin temelleri atılmıştır. Bu reformlar, Osmanlı Dönemi'nin mirasını çağdaştırmış, Türkiye'nin sağlık sisteminin kurumsallaşmasını ve halk sağlığının geliştirilmesini sağlamıştır (Pala ve Aytekin, 2018; Kasapoğlu, 2016; Demirhan, 1982).

Çalışmanın kapsamını sınırlayan Osmanlı'nın son dönemi ve Erken Cumhuriyet Dönemi yaklaşımı kısaca sağlık teşkilatlarının temellerinin atıldığı bir geçiş süreci olarak değerlendirilmektedir. Salgın hastalıklarla mücadele, hastane kuruluşları, sağlık personelinin eğitimi ve halk sağlığı hizmetleri gibi konularda önemli adımlar atılmıştır. Tarihsel süreçte toplumları etkileyen savaş, salgın ve afet gibi kırımlar yalnızca sağlık politikalarını değil, bu hizmetlerin sunulduğu mekânların planlama ve tasarım biçimlerini de dönüştürmüştür. Toplumsal krizler karşısında geliştirilen sağlık yapıları, mimarinin yalnızca işlevsel değil aynı zamanda sosyo-kültürel bir refleks olarak da şekillendiğini göstermektedir (Özer Baş, 2023). Bu süreçte tıbbi eğitim ve aşı uygulamaları gibi yenilikler de öne çıkmıştır. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte sağlık sistemi hızla gelişmiş, devletin sağlık hizmetlerini yaygınlaştırma çabaları artmış ve yerli sermayenin teşvik edilmesiyle ilaç ve tıbbi malzeme sektörlerinde ilerlemeler kaydedilmiştir.

Bolu İli

Çalışma, Tazminat Fermanı'nın ilanıyla (1839) başlayıp Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki İkinci Ulusal Mimarlık Dönemi (1939-1950) ile sınırlandırılmıştır. Bolu Memleket Hastanesi'nin kuruluşu, 1886-1887 yıllarına tarihlenirken hastane 1900'lerin ilk çeyreğinde yurt olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda hastanenin yapım ve kullanım yıllarına dair verilerle birlikte, Bolu ilinin idari ve nüfus verilerinin de araştırmaya dahil edilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu sebeplerle araştırmanın kapsamı, Bolu'nun idari yapısındaki değişikliklerle paralel olarak 1800'lerin ikinci yarısından 1900'lerin ilk yarısına kadar olan dönemi kapsamaktadır.

İl'e ait idari geçişler, sağlık hizmetlerinin teşkilatlanmasında da etkili olmuş ve Bolu Memleket Hastanesi gibi sağlık yapılarının gelişimine zemin hazırlamıştır. Bolu'nun idari yapısı, 1864-1908 yılları arasında Üçüncü Mutasarrıflık Dönemi'ne bağlı olarak Kastamonu Vilayeti'ne bağlanmış ve bu, yerel yönetimi merkeze daha yakın bir yapıya dönüştürmüştür. Bu dönemde Osmanlı'nın Yeni Teşkilatnamesi, taşra yönetimini merkezî otoriteyle güçlendirmeyi amaçlamıştır. 1908-1923 yılları arasında Bolu, Dördüncü Mutasarrıflık Dönemi'ne geçerek müstakil bir mutasarrıflık olmuştur ve 1923'te ilin ilk valisi atanmıştır (İsimsiz, 1967, ss. 188-189; Konrapa, 1960, ss. 422-427).

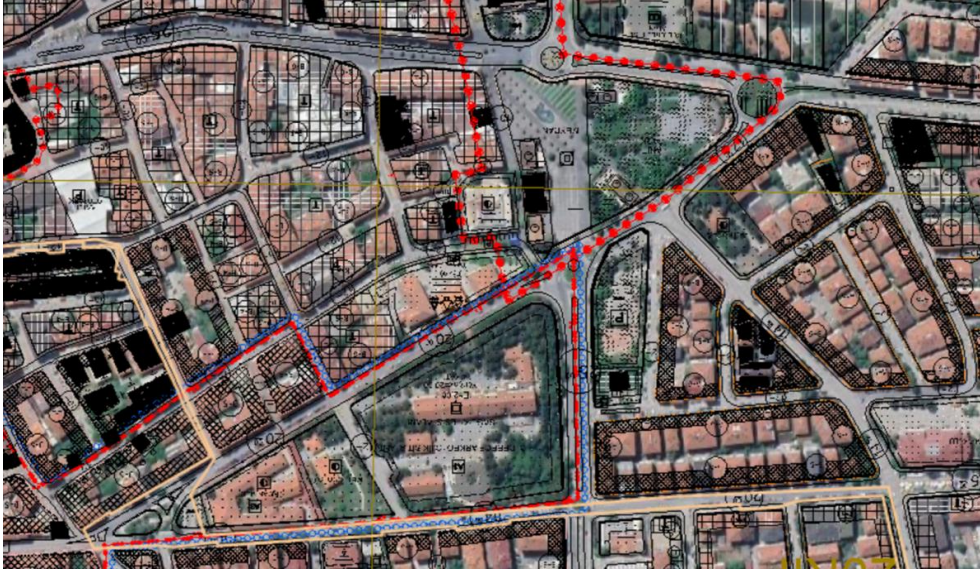
Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyet'in erken yıllarına kadar Bolu'nun merkez kazasına ait mahallelerin nüfus değişimlerine dair doğrudan istatistiksel veriler mevcut değildir. Bu nedenle Bolu'nun mahallelerindeki nüfus değişiklikleri Osmanlı Dönemi kaynaklarına, özellikle nüfus defterleri, temettuat defterleri ve salnamelere dayandırılarak analiz yapılabilmektedir. 1840 yılına ait verilere göre 12 Müslüman mahallesi ve 2 gayrimüslim (Ermeni) mahallesi bulunmakta olup toplam nüfus 5.072 kişiye ulaşmıştır ve 1.139 hane kaydedilmiştir. 1844 tarihli temettuat defterlerinde ise bu sayı 1.229 hane ve 5.567 kişiye yükselmiştir. 1897 yılı itibarıyla ise Bolu'da 7.083 kişilik bir nüfus yaşamaktadır (Kaya, 2021, ss. 182-183).

Tanzimat Dönemi'nden Erken Cumhuriyet Dönemi'ne kadar ülkenin ve Bolu ilinin gelişimini etkileyen pek çok faktör bulunmaktadır. Ancak genel olarak Bolu'nun durumu, ülkenin genel konjonktüründen büyük bir farklılık arz etmemektedir. Ancak 1 Şubat 1944'te meydana gelen ve 7,4 şiddetindeki Bolu-Gerede depremi kenti, yapılaşmasını ve ihtiyaçlarını etkileyen bir dönüm noktası yaratmıştır. Depremin, Bolu Memleket Hastanesi üzerinde herhangi bir etkisi olup olmadığına dair mevcut verilere ulaşılamamıştır.

Alan İncelemesi

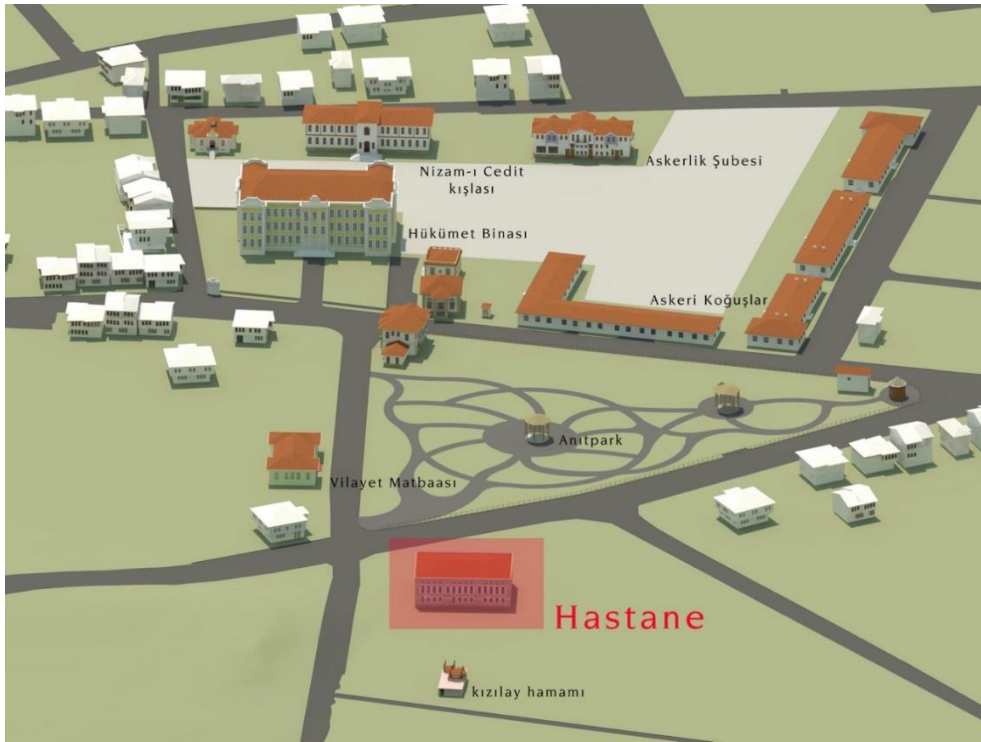
Tarihsel araştırma yöntemi belirlenen çalışma kapsamında; basılı ve elektronik akademik kaynakların yanı sıra ilgili il kütüphane arşivleri, Bolu Belediyesi Yapı Daire Başkanlığı, Osmanlı Arşivleri, Salmeler, gazete ve dönemsel kaynaklar ile Bolu Müze Müdürlüğü, Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Koruma Kurulu Başkanlığı Arşivi, Ankara Kültür Varlıklarını Koruma Müdürlüğü gibi 'yerel kaynaklar' araştırma kapsamına alınmıştır. Yapının tescilli olmaması sebebi ile veri toplamada sınırlı kaynağa ulaşılabilmektedir. Kaynak ve veriye ulaşım konusundaki kısıtlılık sebebiyle özellikle incelenmesine rağmen yapının mimari plan, görünüş, kesit gibi teknik anlatımlarına da ulaşılamamıştır.

Hicri 1306 (1889) tarihli Kastamonu Vilayeti Salmeleri, Bolu Sancağı'nda 'otuz kadar odaya şamil frengi ve gureba hastanesi' varlığından söz etmektedir. Bolu Memleket Hastanesi veya Bolu Frengi Hastanesi olarak adlandırılan yapı ise bulunduğu Uğurlu Naip Tepe'de 19. yüzyılda kentin resmi ve askeri binalarını kapsayan Hükümet Meydanı'nın kuzey doğusunda yer almaktadır. Yapı günümüzde Bolu ili Merkez ilçesine bağlı Tabaklar Mahallesi'nde 424/102 ada 95 parselde yer almaktadır (Şekil 1).

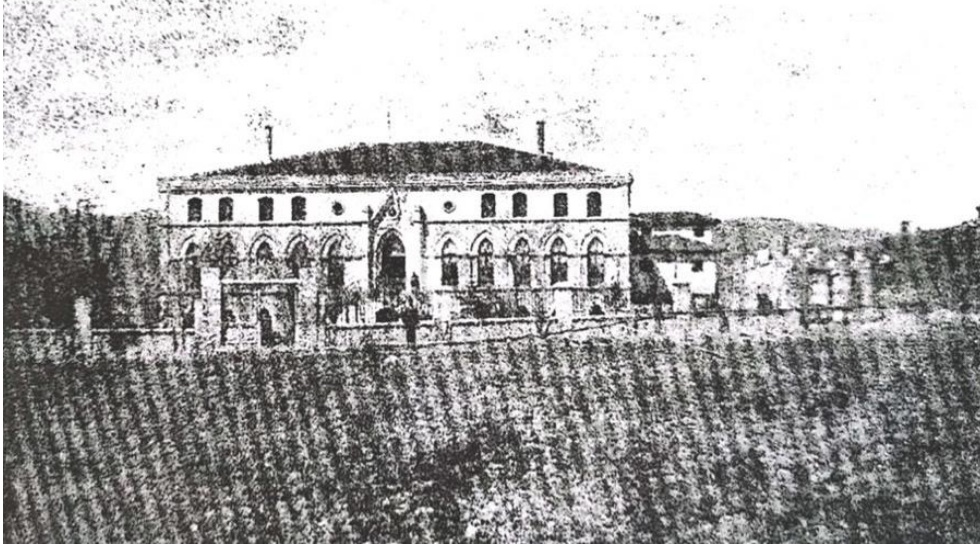
Şekil 1. Bolu Memleket Hastanesi'nin bulunduğu alanın günümüz parseli (KEOS, 2024)

Hastane yapısının bulunduğu tepenin batısında, ilk olarak 1886 yılında frengi ve gureba salgın hastalıklarının tedavisini gerçekleştirme amaçlı inşa edilmiştir. Nizam-ı Cedid Binası, Hükûmet Binası, Kızılay Hamamı, Telgrafhane Binası, Jandarma Binası, Hükûmet Camisi, Askerlik Şubesi, Vilayet Matbaası, Ziraat Müdürlüğü gibi yapılarının oluşturduğu tarihi kent meydanının bir parçasıdır (Şekil 2) (Dimicioğlu, 2014; Kılıç vd, 2008; Birgören, 2008).

Şekil 2. Bolu ili Hükûmet Meydanı, 1930 yılı görselleştirmesi (Dimicioğlu ve Karagülle, 2015)

Bolu Memleket Hastanesi, 1886 yılında Mutasarrıf İsmail Kemal Bey tarafından Uğurlu Nâib Çayırı olarak bilinen ilin dört tepesinden biri üzerinde yer alan arazide inşa edilmiştir (Hicri 1302). Başlangıçta frengi hastalığıyla mücadele için kurulan bir tesis olarak inşa olmasına rağmen daha sonra Hükûmet Hastanesi olarak adlandırılmış ve çeşitli hastalıklardan muzdarip hastalara hizmet vermeye başlamıştır. Hastane, memur odaları, eczane, muayene bölümleri, yemekhane, hamam ve erkek/kadınlara ait ayrı altı büyük odadan oluşmaktadır (Birgören, 2008) (Şekil 3).

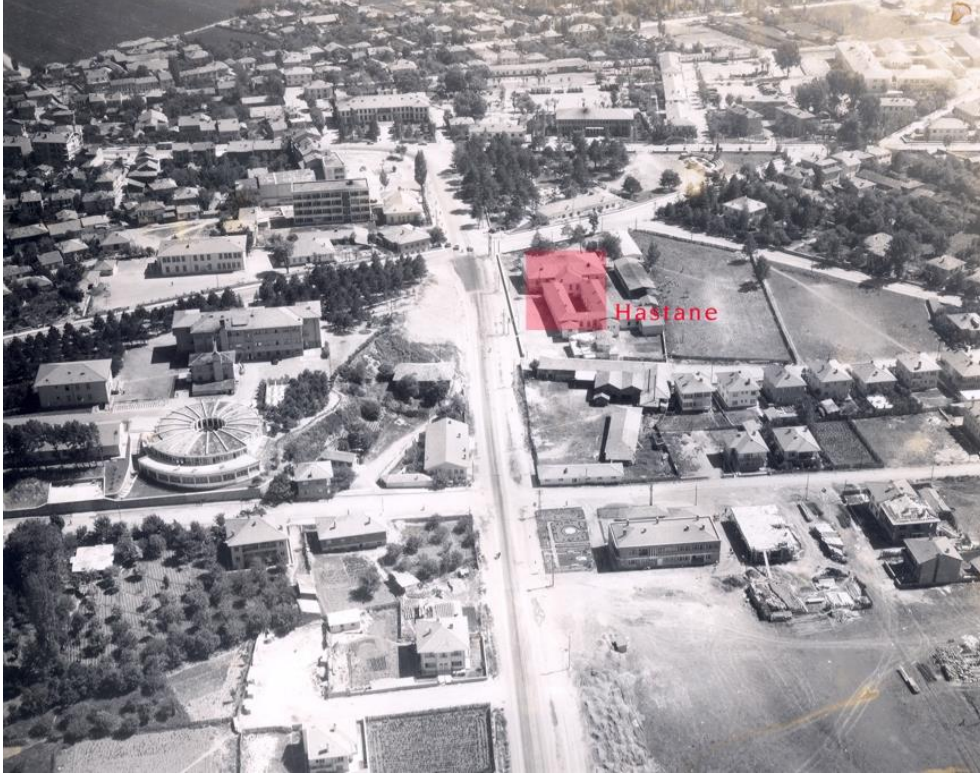
Şekil 3. Bolu Memleket Hastanesi (Doğan, 2007)

Memleket Hastanesi (1886) yapısına ait bilgiler, arşivlerde oldukça kısıtlı kaynaklara dayanmaktadır. Bu sebeple şehir fotoğrafları ve silüetleri arasından kolay tanınacak karakterde yapılar ile meydanın tahlilinin ve yapının bulunduğu alanın izi sürülmüştür. Bu bağlamda hastanenin yer aldığı meydan ve hemen yanında bulunan tarihi Kızılay Hamamı, lokasyonun anlaşılması için önemli bir belirleyici olarak görülmektedir (Şekil 4).

Şekil 4. Bolu Hükûmet Meydanı görünüşü (Google, t.y.)

Ayrıca Bolu’da 1886’da frengi salgın hastalığı için kurulan hastanenin hicri 1317 yılında 70 yataklı olacak şekilde düzenlenerek isminin ‘Hastahane-i Umumi’ olarak değiştirilmesine dair ifade ile karşılaşılmaktadır (Dimicioğlu, 2014; Birgören, 2008). Ancak mevcuttaki hastanenin 50 yataklı bir hastane olduğu aşikârdır. 1886 yılında inşa edilen yapıya 1897 yılında iki bölüm daha eklenerek yeniden düzenlendiği ve tekil mimari etkisinin değişiklik gösterdiği görülmektedir (Şekil 5).

Şekil 5. Bolu ili 1970 Hükümet Meydanı fotoğrafı (Dimicioğlu ve Karagülle, 2015)

Bolu Memleket Hastanesi, 1886 yılında tamamlanmış ve dönemin mimari anlayışını yansıtan önemli bir sağlık yapısı olarak çalışmanın araştırma alanını oluşturmaktadır. Hastanenin yapımı sürecinde tekil bir kütleyle sahip olup bu yönüyle pavyon sisteminin, gün ışığı, havalandırma gibi etkileşim gereksinimi yaklaşımından faydalanılmadığı görülmektedir. III. Selim ıslahatlarıyla Batılılaşma hareketinin etkisi ve zaman içerisinde salgın hastalıkların artmasıyla mevcut yapıların salgınların engellenmesinde yetersiz olması hastane yapılarında değişime gidilmesine yol açmıştır. Salgınların hastanede yayılmasının önüne geçilmesi amacıyla her hastalığın tedavisinin ayrı yerde yapılmasını sağlayan pavyon tipi yapılar bu dönem sonrasında inşa edilmeye başlanmış, ancak biçimsel karşılıklarını Abdülhamit zamanında karşılamaya başladığı görülmektedir. Yapı aslında döneminin tipik hastane tasarımlarından özellikle biçimleniş yaklaşımı konusunda farklılaşmaktadır. Pavyon hastaneler, genellikle tek katlı ve ayrı bölümlerden oluşan yapılar iken Bolu Memleket Hastanesi çok katlı yapısı ile bu geleneksel anlayışa karşı çıkarak merkezi bir yapı formunu benimsediği görülmektedir. Bu tasarım, dönemin hastane yapılarında daha çok karşılaşılan işlevsel özelliklerden farklı olarak, bir bütün olarak birleştirici bir yaklaşımı içermektedir.

Mimari üslup açısından hastane binası, Batı’dan alınan neoklasik ve ampir tarzlarının Osmanlı’ya özgü bir şekilde uyarlanmasını yansıtmaktadır. Cephe düzenlemelerinde simetrik hatlar, dikey çizgiler, sütunlar ve kemerler gibi öğeler dikkat çekmektedir. Bu öğeler, dönemin prestijli kamu binalarında sıkça görülen özelliklerdir ve hastanenin de görsel ifadesinde kendini göstermektedir. Ayrıca, yapı malzemeleri bakımından Tanzimat Dönemi anlayışına uygun olarak doğal malzemeler kullanılmıştır. Bu malzemeler hem görsel bir uyum sağlamak hem de dönemin işlevsel ve estetik gereksinimlerine cevap vermektedir (Şekil 6).

Şekil 6. Bolu Memleket Hastanesi yapı cepheleri (Dimicioğlu ve Karagülle, 2015)

Bolu Memleket Hastanesi'nin tasarımında, dönemin siyasi ve idari yapısının izlerini de görmek mümkündür. 1864-1908 yılları arasında Bolu, Kastamonu Vilayeti'ne bağlanarak, yerel yönetim daha merkezi bir yapıya kavuşmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Yeni Teşkilatnamesi, taşra yönetiminde merkezi otoritenin güçlendirilmesini amaçlamış ve bu durum yerel yönetim ile merkezi yönetim arasındaki koordinasyonu artırmıştır. Bu idari reformlar, hastanenin yapısal biçimlendirilmesinde de etkili olmuş, merkezi bir yapı olarak tasarlanmasını sağlamıştır. Merkezi otoritenin güçlendiği bu dönemde, hastane gibi kamusal binalar, devletin sağlık alanındaki gücünü ve modernleşme çabalarını simgeleyen yapılar hâline gelmiştir.

Kısacası Bolu Memleket Hastanesi, Tanzimat Dönemi'nin mimari, idari ve toplumsal dönüşümünü bir arada barındıran önemli bir yapıdır. Hem mimari estetiği hem de işlevselliği açısından dönemin özelliklerini yansıtan bu hastane, aynı zamanda Osmanlı'nın modernleşme sürecine ve sağlık hizmetlerinin örgütlenmesine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Bolu Memleket Hastanesi, başlangıçta frengi hastalığıyla mücadele amacıyla kurulmuştur fakat zamanla Hükümet Hastanesi adını almıştır. 1886-1892 dönemine ait belgelere ulaşılamasa da 1892-1922 yılları arasında hastanede yatan 17.770 hastadan 10.378'inin frengi hastası olduğu bilinmektedir. Bu hastaların cinsiyet dağılımına göre, 6.409'u erkek, 3.969'u kadındır. Ayrıca, yılda yaklaşık bin poliklinik hastasının muayene edildiği, maddi durumu yetersiz olanlara hastane eczanesinden ücretsiz ilaç sağlandığı belirtilmiştir. Aynı dönemde 528 ölüm vakası kaydedilmiştir (Özdiç, 2020; Yıldırım, 2014). Hastane binasının kullanım süreci de zamanla çeşitli değişiklikler göstermiştir. Kuruluş aşamasında hastanenin hamamı gashane olarak işlev görmüş, kuzey kısmına yapılan ilavelerle sanat okulu ve daha sonra yurt binası olarak kullanılmıştır.

Ayrıca yapının tarihsel sürecine ilişkin belirsizlik oluşturan durumlar bulunmaktadır. Sultan II. Abdülhamit döneminde kurulan ve Gureba hastaneleri olarak bilinen sağlık yapılarının 'memleket hastanesi' adıyla anılmasına ilişkindir. Ancak Osmanlı Arşivleri de dahil olmak üzere araştırma yapılmasına rağmen Bolu'daki hastanenin Gureba adıyla anıldığına dair bir veri ile karşılaşılmamıştır. 1973 Bolu İl Yıllığı, Cumhuriyet öncesi dönemde ilde hastane olarak adlandırılabilir bir kuruluş bulunmadığını belirtmektedir. Buna karşılık, Cumhuriyet'in ilanından sonra bir cerrah ve bir dahiliye mütehasssının hizmet verdiği bir hastanenin var olduğu bilgisi aynı kaynakta yer almaktadır. Devlet Arşivleri'nde 09.01.1933'e ilişkin bir kararnamede ise sıhhi

malzeme ve alet edevat alımı hususunda kararname, 03.09.1939 yılında ise baştabip tarafından kaleme alınan raporda hastanenin hizmet sunma konusunda sıkıntılar yaşandığına ilişkin tahlillerine yer verdiği karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, yıllıkta yer alan bilgilerin tutarsız olduğu ve 1920 sonrasında yapının hâlâ sağlık hizmeti amacıyla kullanıldığını göstermektedir (Devlet Arşivleri 33-3-11) (Devlet Arşivleri 1464-3-7).

Ek olarak yapıya ilişkin, 1938 Bolu İl Yıllığı'nda mevcut hastanenin yetersiz olduğu belirtilmiş ve yeni bir hastane binasının Uğurlu Naip Tepe'nin batısında inşa edileceği kaydedilmiştir. Bu hastanenin 50 yataklı ve modern ihtiyaçlara uygun bir yapı olarak 1938 yılı sonunda tamamlanacağı planlanmış ancak belirtilen hastane bu tarihte bitirilememiştir. Günümüzde İzzet Baysal Kadın Doğum ve Çocuk Hastanesi olarak bilinen ve bazı kaynaklarda 'Memleket Hastanesi (50 yataklı)' adıyla anılan bu yapı, çalışma konusu olan 1886 tarihli Memleket Hastanesi'nden tamamen farklıdır. Bu farklılıkların, döneme ilişkin belgelerin ve yazılı kaynakların sınırlı olması ve yapı isimlerinin benzerliği sebeplerinden kaynaklanmaktadır. Kaynakta yer alan yeni hastanenin yapım süreci, Bolulu Sağlık Bakanı Zihni Ülgen döneminde başlamış ve İzzet Baysal ile kardeşi Mehmet Baysal'ın destekleriyle 1941 yılında inşasına başlanmıştır. Hastane, 8 Mart 1943'te hizmete açılmıştır. Günümüzde, tadilatlar ve ek binalarla genişletilen bu hastane, resmî kayıtlarda Bolu İzzet Baysal Devlet Hastanesi olarak geçmekte, kadın doğum ve çocuk hastalıkları birimleriyle hizmet vermektedir.

Sağlık Bakanlığının resmi kayıtlarına göre bu yeni olarak tanımlanan hastanenin 1943'te kurulduğu belirtilmektedir. Bakanlığın açıklamasında, "1943 yılında bugün hâlen Bolu İzzet Baysal Devlet Hastanesi Kadın Doğum ve Çocuk Ünitesi olarak hizmet veren binada kurulmuştur" ifadeleri yer almakta ve eski Memleket Hastanesi'ne dair herhangi bir atıfta bulunulmamaktadır. Bu durum, 1886 tarihli Memleket Hastanesi ile 1943'te hizmete açılan yeni hastanenin hem fiziksel hem de işlevsel olarak farklı yapılar olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Hastaneye ilişkin yapının varlığına dayanan son kaynak 1980 yılında yapının yıkıldığını belirtmektedir. Kaynak Koruma Kurulu'nun 'yıkılmaz' kararına rağmen Bolu Memleket Hastanesi'nin tescilli olmaması nedeniyle bir hafta sonu hızlı bir şekilde yıkıldığına dikkat çekmektedir (Dimicioğlu, 2014) (Dimicioğlu, Karagülle, 2015). Yıkımın sonrasında konuya ilişkin hukuki bir başvuruya ulaşılamadığı gibi gazete ve günlük basılı yayınlarda da sürecin devamlılığına ilişkin somut bir veri elde edilememiştir.

Mevcut durumda şehrin oldukça merkezi bir konumunda yer alan Memleket Hastanesi'nin değişimini ele almak üzere, şehir ölçeğinde tanımlı alanlarından faydalanmak olumlu sonuçlar doğuracaktır. Bu bağlamda yakın konumları gösterecek nitelikte bir haritadan faydalanılmıştır (Şekil 7). Hastanenin yer aldığı meydan günümüzde otopark olarak kullanılmaktadır (Şekil 8). Yakın konumlu olduğu Kızılay Hamamı günümüzde de varlığını korumaktadır ve 424/102 ada 94 parselde yer almaktadır (Şekil 9). Hamam yapısı yenilenmemiş ve atıl biçimde arazideki yerini korumaktadır. Ayrıca hamam yakınında Belediye tarafından yapılmış olan çocuk oyun parkı ve boş arazi dikkat çekmektedir (Şekil 10). Bolu ilinin önemli merkezlerinden birini oluşturan Anıtpark yakınındaki alan, şehrin ana arterlerini oluşturan Atatürk Bulvarı (Şekil 11) ve Hastane Caddesi'ni (Şekil 12) birleştiren bir karakterdedir.

Şekil 7. Bolu merkez haritası ilgili kısmı (Google, t.y.)

Şekil 8. Arazi içerisinde yer alan özel otopark, 424/102 ada 95 parsel (Kişisel Arşiv, 2024)

Şekil 9. Arazi içerisinde yer alan Tarihi Kızılay Hamamı, 424/102 ada 94 parsel (Kişisel Arşiv, 2024)

Şekil 10. Arazi içerisinde yer alan çocuk oyun parkı ve boş alan, 424/102 ada 95 parsel (Kişisel Arşiv, 2024)

Şekil 11. Atatürk Bulvarı görünüşü, sol yan arazi sınırı Anıtparka uzanan kuzey yönü ana caddesi (Kişisel Arşiv, 2024)

Şekil 12. Hastane Caddesi kesişimi, sağ yan arazi sınırı, kuzey yönü ile doğu ve batı yönlerini Anıtpark önünde birleştiren göbek (Kişisel Arşiv, 2024)

Bolu Memleket Hastanesi'nin geçmişi, yıkımı ve mevcut durumu, kentsel belleğin kaybı ve koruma politikalarının önemini vurgulayan kritik bir örnektir. Yapının tescilli olmaması sebebi ile yıkımının ardından hastane arazisi boş kalmış ve sonrasında ise otopark olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum, modern kentsel planlama yaklaşımlarında tarihi yapıların korunmasının karşılaştığı zorlukları ortaya koymaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Çalışma, 1886 yılında inşa edilen ve 1980 yılında yıkılan Bolu Memleket Hastanesi'nin mimari özelliklerini ve tarihsel gelişimini Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ve Erken Cumhuriyet Dönemi bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, hastanenin Tanzimat Dönemi ile başlayan Batılılaşma süreci ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde belirginleşen ulusal kimlik arayışı arasında bir geçiş dönemi mimarisini yansıttığı hipotezinden hareket etmektedir.

Cumhuriyet Dönemi sağlık yapılarının, dünya çapında yaşanan ekonomik, siyasi, politik pek çok sebepten etkilendiği görülmektedir. Yalnızca ülkemiz özelinde değil, dünya genelinde hem hammadde gereksinimleri ile ilgili ihtiyaçlar karşılanamamış hem de savaş sonrası ortaya çıkan salgın hastalıklarla tıbbi hizmetlere duyulan ihtiyaç artmıştır. Memleket hastanelerinin genel özellikleri arasında yer alan; temel sağlık hizmetlerini sunmak (doğum, çocuk sağlığı, dahiliye gibi genel branşlar) ki bu anlamda frengi hastalığı ve tedavisine yoğunlaşmıştır ve kırsal bölgelerde sağlık hizmetine erişimi sınırlı olan nüfusu hedeflemek gibi amaçları taşımaktadır. Osmanlı Dönemi'nde hizmete açılmış olan bu hastanelerin uzun yıllar kullanıldığı ve Cumhuriyet Dönemi'nde de yapılan reformlar ile sağlık sektöründe ve politikasında önemli geçiş dönemlerine tanıklık etmiştir. 1923 sonrasında, sağlık hizmetlerinde modernleşme adımları hız kazanmış, bu süreçte Memleket Hastaneleri mevcut altyapının temelini oluşturmuştur. Sağlık politikalarının dönüşümü, sağlık yapılarının planlama ve işlevlerinde de değişikliklere yol açmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde daha geniş kapsamlı sağlık tesisleri inşa edilmesine rağmen Osmanlı'dan devralınan bu hastaneler, sağlık hizmetleri sunumunun sürekliliği açısından kritik bir köprü görevi görmüştür.

Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze sağlık alanında yenilikçi politikalar izlenmiş ve pek çok önemli gelişme yaşanmıştır. Günümüz sağlık örgütünün temelleri Tanzimat Dönemi'nden itibaren (1839) atılmaya başlanmış; Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte toplumun tüm alt sistemlerinde yaşanan yapısal devinime paralel olarak tedavi edici sağlık hizmetlerinin niteliğinde ve hastanecilik anlayışında birtakım değişimler ve dönüşümler yaşanmıştır (Altay, 2019, s. 9). Çalışmanın konusunu içeren Bolu Memleket Hastanesi'nin Erken Dönem Cumhuriyet yapıları arasında incelemesinin temel amacı da tam olarak bu dönemlerin birbirinde keskin sınırlarla ayrılmamış olması sebebiyledir. Bolu Memleket Hastanesi Tanzimat Dönemi ile Batılılaşmaya başlayan Türkiye coğrafyasının, yeni bir mimari anlayışla sağlık hizmetini (hem de yeni örgütlenmeye başlayan bir alan iken) sunma çabasının önemli örneklerinden biri olarak görülmektedir.

Bu bağlamda Bolu Memleket Hastanesi'nin tarihsel rolü; geleneksel yöntemlerin şifa yaklaşımı taşıyan yapılarından, yeni Türkiye'nin tıp alanındaki modern sağlık sisteminin şekillenmesine gelişim göstermektedir. Ancak yapı ile ilgili mevcut kaynaklarda yer alan bilgiler hem sınırlı hem de bazı noktalarda çelişkili bir tablo çizmektedir. Hastanenin tarihine dair kayıtlar bulunsada yapıya ilişkin ayrıntılı belgelerin eksikliği, geçmişteki işlevlendirmeler, konum değişiklikleri ve kullanım süreçleri hakkında kapsamlı bir anlayış oluşturmayı zorlaştırmaktadır. Ayrıca Memleket Hastanesi'nin yıkılmadan önce iki defa farklı işlevlere sahip olduğu bilinmesine rağmen bu dönemlere ait fotoğraflar veya belgelerin bulunamaması, dönemin belgelenme pratiklerindeki zayıflığı göstermektedir. Bu eksiklik, yapının yeniden işlevlendirme süreçlerine dair detaylı bir analiz yapılmasını engellemektedir.

Hastanenin 1980 yılında yıkılması ve mevcuttaki alanın herhangi bir şekilde kullanılmamasına ilişkin bir cevap, veri, kaynak bulunamamıştır. Bolu Memleket Hastanesi'nin yıkılması, dönemin koruma bilincinin yetersizliğini ve kültürel mirasın korunması konusundaki eksiklikleri ortaya koymaktadır. Çalışma, tarihi ve kültürel mirasın korunması adına belgelemeyi, toplumsal farkındalık yaratmayı ve gelecekteki koruma projelerine referans olmayı hedeflemektedir. Benzer durumlar için bir model sunarak koruma politikalarının geliştirilmesine katkı sağlayabilmeyi ve yıkımın sonuçlarının belge ve hafıza eksiklikleriyle nasıl birleştiği analiz edilerek, kent kimliğinin sürdürülebilirliği açısından dersler çıkarılmasını mümkün kılmayı amaç edinmektedir.

Sonuç olarak Bolu Memleket Hastanesi örneği, Türkiye’de sağlık hizmetlerinin ve mimarisinin tarihsel gelişimini anlamak ve kültürel mirasın korunması konusunda daha bilinçli bir yaklaşım geliştirmek için önemli bir katkı sağlamaktadır. Tarihi hastanenin izinde ve günümüz koşullarındaki sonucuna bakarak, bölgedeki tarihsel dokunun gelecekteki planlama süreçlerine nasıl entegre edilebileceği üzerine bir vizyon geliştirmenin, sürdürülebilir kentleşme için önemli bir adım olacağı düşünülmektedir.

Yazar Katkı Beyanı

Sıra	Adı Soyadı	ORCID	Yazıya katkısı*
1	Elif ÖZGEN	0000-0002-8081-2097	1, 2, 3, 4, 5
2	Bilge SAYIL ONARAN	0000-0001-9395-3596	1, 2, 3, 4, 5
*Katkı bölümüne ilgili açıklamanın karşılığına gelen rakam(lar) yazılmıştır.			
1. Çalışmanın tasarlanması 2. Verilerin toplanması 3. Verilerin analizi ve yorumu 4. Yazının yazılması 5. Kritik revizyon			

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kişisel ve/veya finansal çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Alsaç, Ü. (1976). *Türkiye'deki mimarlık düşüncesinin Cumhuriyet dönemindeki evrimi* (Yayın No. 378851). [Doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Altay, S. (2019). *Atatürk döneminde numune hastanelerine dönüştürülen Osmanlı hastaneleri (1924-1938)*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Aslanoğlu, İ. (2010). *Erken Cumhuriyet Dönemi mimarlığı*. Bilge Kültür Sanat.
- Atatürk Üniversitesi (n.d.). *Dijital arşiv*. Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı. 1 Kasım 2023 tarihinde <https://kutuphane.atauni.edu.tr/> adresinden alındı.
- Aydın, E. (2004). 19. yüzyılda Osmanlı sağlık teşkilatlanması. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 15(15), 185–207.
- Aydın, E. (2006). *Dünya ve Türk Tıp tarihi*. Güneş Kitabevi.
- Batur, E. (2006). *Modernizmin serüveni*. Alkım Yayınevi.
- Bayat, A. H. (2006). Osmanlı Devleti'nde Tıp Eğitimi. Y. Coşkun ve N. Yılmaz (Eds.) *Osmanlılarda Sağlık I* içinde (ss. 237–246). Biofarma.
- Bilsel, F. C. (2015). The idea of the modern city and the planning of Istanbul from the late Ottoman period to the republic. Kolektif (Ed.), *Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi (Cilt 9)* içinde (ss. 514-553). İstanbul Büyükşehir Bel. Kültür A.Ş. <https://istanbultarihi.ist/contents#id-19>

- Birgören, H. (2008). *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi: Milâdî 1916-Rûmî 1334*. Bolu Araştırmaları Merkezi.
- Bulut, A. (2019). Türkiye'de sağlık reformunun tarihçesi. Ç. Keyder, N. Üstündağ, T. Ağartan ve Ç. Yoltar (Eds.), *Avrupa'da ve Türkiye'de sağlık politikaları içinde* (ss. 111-124). İletişim Yayınları.
- Çelik, G. (2010). Tanzimat Döneminde Tarihi Yarımada: Tercihler, yaklaşımlar, görünümeler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 16, 227–258.
- Çubukçu, E. (2021). Erken Cumhuriyet Dönemi mimarisinde ulusal kimlik arayışı: Ankara'daki kamu yapıları. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 9, 359–378.
- Dedeoğlu, N. (2021). Cumhuriyet dönemi sağlık politikaları ve örgütlenme, 1920-1960. *Hekim Sözü*, 16, 14–17. <https://www.istabip.org.tr/6738-cumhuriyet-donemi-saglik-politikolari-ve-orgutlenme-1920-1960-necati-dedeoglu.html>
- Demirhan, A. (1982). *Kısa Tıp tarihi*. Bursa Üniversitesi Basımevi.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı. (1933, 9 Ocak). *Fon Kodu: 1464-3-7, Gömlek No: 3, Dosya No: 33-3-11* [Arşiv belgesi]. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı. (t.y.). *Fon Kodu: DH.SAİDD, Gömlek No: 147, Dosya No: 27, 29/Z/1277* [Arşiv belgesi]. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı.
- Dimicioğlu, S. (2014). *Sebilci Bolu Kültür Dergisi*, 6.
- Dimicioğlu, S. ve Karagülle, C. (2015, 18–19 Aralık). *Bolu Memleket Hastanesi* [Poster Sunumu]. DOCOMOMO Türkiye Ulusal Çalışma Grubu Poster Sunuşları: Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları XI, Bolu, Türkiye.
- Doğan, O. (2007). *Son devir Osmanlı hastaneleri*. Çamlıca Basım Yayın.
- Ege, R. (1974). *Cumhuriyetin 50 yılında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesinin gelişimi*. Başbakanlık Basımevi.
- Eldem, S. H. (1973). Elli yıllık Cumhuriyet mimarlığı. *Mimarlık Dergisi*, 121(11-12), 5–11.
- Erarslan, A. ve Çolak, S. (2021). Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi konut yapıları; İstanbul örnekleri. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 16(62), 203–226.
- Ertuğrul, Z. (2007). *Birinci ulusal mimarlık dönemi mimarlarından Muzaffer Bey: Eserleri ve sanat anlayışı* (Yayın No. 211494). [Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Google (t.y.). *Bolu Hükûmet Meydanı görünüşü* [Google Earth]. 15 Aralık 2024 tarihinde <https://gdk.tc/q/Stj1lh> adresinden alındı.
- İsimsiz. (1967). *Bolu il yillığı*. Milli Eğitim Basımevi.
- İzzet Baysal Vakfı. (2012). *İzzet Baysal Vakfı halkın ve ülkenin hizmetinde 25 yıl*. Ofset Matbaacılık.
- Kasapoğlu, A. (2016). Türkiye'de sağlık hizmetlerinin dönüşümü. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 131–174.

- Kaya, D. S. (2021). Tanzimattan Cumhuriyetin ilk yıllarına Bolu şehri mahallelerinin nüfusu. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26(46), 177–192.
- KEOS. (2024, 15 Aralık). *Bolu Belediyesi Kent Otomasyon Sistemi E-İmar*. <http://cbs.bolu.bel.tr/keos/>
- Kılıç, N., Kayapınar, A., Kaya, B., Kılıç, F. ve Kayapınar L. (2008). *Bolu Livâsı 1921-1925 senesi sâlnâmesi*. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Konrapa, M. Z. (1960). *Bolu tarihi*. Bolu Vilayet Matbaası.
- Konrapa, M. Z., Onay, A. T., Halil Bey, Süleyman Avni Bey, Kamil Bey ve Eşref Bey. (1925). *Bolu Livâsı Salnâmesi*. Bolu Hükümet Matbaası.
- Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi : Hicrî 1334, Milâdî 1916 / haz. Hamdi Birgören.
- Nesipoğlu, G. (2018). Olgusal bir yapı olarak sağlık politikaları: 1920-1960 yılları arası Cumhuriyet döneminin tarihsel izleği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 21(1), 165–177.
- Quataert, D. (2004). XIX. yüzyıla genel bakış ıslahatlar devri 1812-1914. H. İnalçık (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi cilt 2* içinde (ss. 885-1041). Eren Yayıncılık.
- Özdemir Tiryaki, N. (2022). *Cumhuriyetin öncü sanayicisi İzzet Baysal*. Phoenix Yayınevi.
- Özdiñç, A. (2020). Cumhuriyet'in ilk yıllarında frengi: 1916-1925 yılları arası salnamelerde Bolu sancağı örneği. *Abant Medical Journal*, 9(1), 8–19.
- Özer Baş, G. (2021). Pandemi sürecinin kamusal kullanıma sahip sanat mekânlarına etkisi üzerine bir değerlendirme. *Sanat Yazıları*, 44, 115–137.
- Pala, K. ve Aytekin, H. (2018). Türkiye'de 1923–1960 dönemi sağlık politikaları. P. Okyay, N. Dedeoğlu ve Z. Öztekin (Eds), *Tarihsel Bakışla Halk Sağlığı* (ss. 13–22) içinde. Halk Sağlığı Uzmanları Derneği. <https://www.halksagligiokulu.org/Kitap/DownloadEBook/b40625a0-0d5a-e07d-71a4-3a0a43e978d3>
- Sözen, M. (1984). *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tonbul, Z. ve Özgün, F. (2009). *Tarihi Hastaneler: Gureba Hastaneleri'nden Memleket Hastaneleri'ne ilk sivil hastaneler*. Novartis.
- Ulus. (1940, 20 Ağustos). *Cumhuriyet devrinde temeli atılan hastaneler* [Günlük Gazete], s. 5.
- Yıldırım, N. (2014). *14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e hastalıklar hastaneler kurumlar: Sağlık tarihi yazıları-I*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yıldız, Ü. (2018). *Son dönem Osmanlı mimari anlayışının sosyal yapıya ve mimarlık kurumuna etkileri* (Yayın No. 488822). [Yüksek Lisans tezi, Trakya Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.

YAZAR BİYOGRAFİSİ

Elif ÖZGEN

Lisans, yüksek lisans ve sanatta yeterlik derecelerini Hacettepe Üniversitesi GSF İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Ana Bilim Dalında tamamlamıştır. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Mimarlık Bölümünde öğretim üyesi olarak görevine devam etmektedir. Araştırmaları sağlık yapıları iç mekân tasarımı, iyileşme mekânları, çocuk mekânları ve iç mekânda duyuşsal deneyim üzerinedir.

Bilge SAYIL ONARAN

Lisansını Bilkent Üniversitesinde, yüksek lisans ve sanatta yeterlik derecelerini Hacettepe Üniversitesinde tamamlamıştır. Hâlen Hacettepe Üniversitesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümünde öğretim üyesi olarak görevine devam etmektedir. Araştırma alanları sağlık yapıları, kullanıcı odaklı iç mekân tasarımı ve kültürel mirastır.